

HAŞMET DÎVÂNÎ'NDA HİKEMÎ TARZIN İZLERİ*

Doç. Dr. Mehmet KIRBIYIK
N. Erbakan Üniversitesi, A. Keleşoğlu Eğitim Fakültesi
Türkçe Eğitimi Bölümü
mkirbiyik@hotmail.com

Özet

Asıl adı Mehmed olan Haşmet (öl. 1182/1768), XVIII. yüzyıl şairlerindedir. Mahallileşme Akımı ve Sebki Hindî'nin temsilcisi konumundadır. Hikemî tarzın en önemli ismi Nâbî'nin takipçisi kabul edilmektedir.

Bu çalışmada, Haşmet'in şiirlerindeki düşünceye dayalı unsurlar, veciz ifadeler, ahlakî muhtevalı sözler, dünya görüşü ve diğer hikemî hususlar üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: XVIII. yüzyıl, *Haşmet Dîvânı*, hikemî tarz, veciz ifadeler, ahlakî sözler.

TRACES OF PHILOSOPHIC STYLE IN HASHMET'S DİVAN

Abstract

Hashmet whose real name is Mehmed is one of the poets of the 18th century (death 1768). He is one of the representatives of the movement of localization and Indian style. He is regarded as a follower of Nabi who is the most distinguished figure of Philosophic style.

This study will deal with the mental factors, moral expressions, sayings, the world view and other philosophic elements in Hashmet's poems.

Key Words: 18th century, Hashmet's Divan, Philosophic Style, saying, moral expressions.

* Bu makale, 16-18 Ekim 2009 tarihinde Mardin'de gerçekleştirilen V. Klâsik Türk Edebiyatı Sempozyumu (Prof. Dr. Harun Tolasa Hatrasına)'nda sunulmuş bildirinin genişletilmiş şeklidir.

GİRİŞ

XVIII. yüzyıl şairlerinden Haşmet'in asıl adı, Mehmed'dir. Doğum yılı, kesin olarak bilinmemektedir. Bununla birlikte I. Mahmud (1730-1754), III. Osman (1754-1757), III. Mustafa (1757-1774) ve I. Abdülhamid (1774-1789)'in saltanatları dönemlerinde yaşadığı söylenebilir. Babası, Yenişehirli Kazasker Abbâs Ebülhayr Efendi'dir. Haşmet, Koca Râgıb Paşa ve Fitnat Hanım'la yakın dostluklar kurmuş ve bu dostluklar üzerine fıkralar da üretilmiştir. Râgıb Paşa'nın çocukluktan beri meclisinde bulunmuştur. Evlenip evlenmediği konusunda kaynaklarda bir bilgiye ulaşılamamıştır.

İlköğrenimi müderris babasından aldıktan sonra medreseye devam etmiştir. Arapçayı, Farsçayı, bu dillerin edebiyatlarına da nüfuz edecek şekilde öğrenmiştir. Hariç ve dahil rütbesine ve nihayet sahn mertebesine ulaşmıştır. İstinye'de babasının yanında ikamete mecbur edildikten sonra Bursa'ya ve İzmir'e sürülmüştür. Bursa'dayken sanatçı ve bilim adamlarından oluşan bir çevresi oluşmuştur. Bursa'da sürgün hayatında iken babası, 1762 (1176)'de vefat etmiştir. Şiirlerinden Haleb'de de bulunduğu anlaşılmaktadır.

Ok atmada, kılıç kullanmada da usta olan şair, Rodos'ta ikamete memur edilmiş ve burada iken 1768 (1182)'de vefat etmiş, adadaki Murad Reis Türbesi civarına defnedilmiştir.

Belîğ, Defterdâr Âtîf, Fethî, İzzet Ali Paşa, Kaf-zâde Fâ'izî, Münîf, Nâ'ilî, Nedîm, Nevres, Neylî, Nüzhet, Râşid, Re'isülküttâb Avnî, Reşîd, Sâbit, Sa'îd Paşa, Sa'dî, Sâlik, Seyyid Vehbî, Şerîf Molla, Hâmid Efendi, Sâmi, Tâlib-i Burusevî, Bağdadlı Rûhî, Nef'î, Nâbî, Koca Râgıb Paşa, Sünbül-zâde Vehbî gibi pek çok şaire nazireler yazan Haşmet, Sebk-i Hindî'nin başarılı temsilcilerindendir. Şiire kahramanlığı, cesareti ve sporla ilgili hususları getirmiştir. Şiirlerinde, âdeta İstanbul'daki sosyal hayatın tabloları çizilmektedir. Hicvetmeyi seven biri olarak tanınsa da şahısları doğrudan hedef almamıştır. Şiirlerinde genel eleştiride bulunduğu söylenebilir.

Haşmet'in Dîvân'ının yanı sıra, *Senedü'ş-Şu'arâ*, *Vilâdet-nâme* (Sûr-nâme), *İntisâbü'l-Mülûk* (Hâb-nâme) adlı eserleri vardır.

Arkadaşı İmam-zade tarafından tertip edilen Dîvân'ın tenkitli metni, diğer eserlerle birlikte külliyat olarak yayımlanmıştır.

Senedü'ş-Şu'arâ'da, Haşmet, Arap dili ve edebiyatı, tefsir, hadis, aruz vezni ve belağat hususundaki müktesebatını ortaya koymuştur.

Vilâdet-nâme (Sûr-nâme), III. Mustafa'nın kızı Hibetullah Sultan'ın doğumu üzerine kaleme alınan bir eserdir.

İntisâbü'l-Mülûk (Hâb-nâme), Vâk'ia-nâme adıyla da anılır. Bu eserde Haşmet, III. Mustafa'nın 1757'de tahta çıktığı gün rüya gördüğünü hayal etmiş ve bu rüyadaki olayları hikâye etmiştir.¹

Haşmet'in hayatı, eserleri ve edebî kişiliği ile ilgili olarak bilgi verildikten sonra, hikmet kavramı ve hikemî tarz hakkında şu bilgiler verilebilir.

Klasik Türk edebiyatında duygu ve sesin yerine fikri ve manayı ön plana çıkaran hikemî tarz, hikmet ile doğrudan ilgili bulunmaktadır. Arapça asıllı bir kelime olan hikmet, din ve felsefe alanında kullanılan kapsamlı bir sözdür. Çoğulu hikemdir. Yargıda bulunmak anlamındaki hükm masdarından isim olduğu; engellemek, alıkoymak, sağlam olmak manalarındaki ihkâm masdarıyla da ilişkili bulunduğu belirtilir. Ahlâkî muhtevalı, tecrübe ve birikimin ürünü sözlere de denir (Kutluer, 1998: 503-505).

Hikmet, menfaat ve zarar açısından da değerlendirilen bir kavramdır. Bizzat yapana veya bir başkasına faydası dokunan iş de demektir (Özevarlı, 1998: 512). Hikmetle marifet, aynı anlama da gelmekte olup tasavvufta arifle hakîm aynı kabul edilir. Hikmete verilen önem sebebiyle Hakîm Senâî, Hakîm Ata gibi sufilerin hakîm kelimesini lakap olarak kullandıkları görülmektedir (Kara, 1998: 519).

Hikmet felsefe, fizik, hakîmlik, bilgelik; bilinmeyen sebep, varlıkların ve olayların oluşumunda Allah'ın insanlarca anlaşılamayan amacı, peygamberlik, kutsal kitaplar Kur'an ve İncil, özdeyiş, atasözü gibi anlamlara da gelmektedir. Bir milletin düşünce sistemi, dünya görüşü olarak da kabul edilebilir. Kâinatın yaratılışı, varlıkların oluşu, Allah, ruh ve benzeri konuları inceleyen metafizikle de ilgilidir. Toplumun hayat anlayışını belirleyen hususlarla da ilgili olduğundan ahlakla da münasebeti vardır. Bilginin kaynağını ve sınırını araştıran bilgi teorisiyle ilgilidir. Felsefeden daha geniş anlamlı ve kapsamlıdır. Müslüman toplumlarda, dünya görünüşünün esası olan dinle de alakalıdır. Türklerin Müslüman olduğu dönemden XIX. yüzyıla kadar olan hikmet, Kur'an ve hadise dayanan dinî yapıdadır (Mengi, 1991: IX, X).

Hikemî tarzda ortaya konulan edebî metinler, düşünce ağırlıklıdır. Okuyucuyu uyarmayı, aydınlatmayı; onlara doğruyu, güzeli göstermeyi hedefleyen didaktik içerikli bir yapıdadır. Bu tarz şiihlere Türk edebiyatının ilk yazılı ürünlerinden itibaren rastlanmakla birlikte, bunların edebiyatımızdaki akım olarak varlığı, XVII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren görülür. Hikemî şiir akımının edebiyatımızdaki en güçlü temsilcisi, öncü durumundaki Nâbî'dir. Sâbit, Râmî Mehmed Paşa, Sâmi, Seyyid Vehbî, Çelebi-zâde Âsım, Koca Râgıb Paşa, Diyarbakırlı Hâmî, Antakyalı Münif, Râşid Nâbî ekolü olarak da bilinen bu tarzda Nâbî'nin takipçisi konumundadırlar (Mengi, 2004: 182).

¹ Haşmet'in hayatı, eserleri ve edebî kişiliği ile ilgili olarak verilen bu bilgiler, şu kaynaktan istifade ile hazırlanmıştır: (Arslan-Aksoyak, 1994: 1-55).

Hikemî tarz şiirde, mesaj verme, telkinde bulunma söz konusu olduğu için, anlatımın kısa ve özlü olmasına dikkat edilir. Atasözlerine, deyimlere, halk söyleyişlerine sık sık rastlanır. Telmih, tevriye, kinaye gibi özlü anlatımın aracı konumundaki sanatların yanı sıra irsâl-i mesel kullanımına da önem verilir. Bununla birlikte, bu akımın şiir dili, iki usta temsilcisi Nâbî ve Koca Râgıb Paşa'da da görüldüğü üzere, genellikle kolay anlaşılır da değildir (Mengi, 2004: 183).

XVIII. asır şairlerinden Haşmet'in yukarıda sayılan özelliklerinden bir diğeri şiirlerinin hikemî unsurları ihtiva etmiş olmasıdır. Şairin Dîvânında hikemî tarzın izleri olarak değerlendirilebilecek *hikmet kavramının işlenişi, ilim ve irfan sahibi olmak, gösteriş düşkünü olmak, şöhretin zararları, minnet çekmek, cömertlikte bulunmak, kinden uzak durmak, dedikodu etmek, başkasının ayıbı ile ilgilenmemek, bedduadan sakınmak, hatayı bilmenin uygunluk sayılması, başkalarının rahatını istemek, hırsın zararları, eski dostlarla ilgilenmeyi sürdürmek, fazla uykunun zararları, kanaat sahibi olmak, çocuklara mal bırakmak, kumar oynamanın zararları, sadakatli olmak, kendini beğenmek, iyilik yapanların iyilik bulması, namuslu olmak, hasedin zararları, kimsesizleri ağlatmanın cezası, teselli vermek, dünya görüşü, kâinatın yaratılışı* gibi hususlara temas edilecektir.

Hikmet kavramının işlenişi:

Haşmet hikmet kavramını çeşitli beyitlerde zikreder ve şiirlerinin hikmetli olduğuna dikkat çeker:

Me'âl-i vâridâtım zîver-i dîvân-ı hikmetdir
Sezâ âvîze olsa tâk-ı arş-ı lâ-mekân üzere
Kaside 8/9 s. 109²

Benim mecmû'a-i hikmet-me'âl-i şi'r ü inşâma
Meh ü hûrşid iki şemse felek cild-i mutallâdır
Kaside 10/49 s. 119

Şu beyitte övülenin kaleminden gelen sızıntılar, hikmetin cevher doğuran, saçan bulutu olarak tasavvur olunmaktadır. Burada, *reşha* kelimesinin *sızıntı* ve *damla* anlamlarının yanı sıra *hikmet*, *nükte*, *vecize* anlamlarına da geldiğini gözden uzak tutmamak gerekir:

Nefha-i nâtıkası revnak-ı eşcâr-ı merâm
Reşha-i kilik-i teri ebr-i güher-zây-ı hikem
Kaside 17/23 s. 139

² Haşmet Dîvânı'ndaki şiirler şu eserden alınmıştır: (Arslan-Aksoyak, 1994).

İlim ve irfan sahibi olmak:

Zahirî ilim sahibi olmanın önemine işaret edilirken, ilimde derinleşmede kitabın önemine temas edilir:

Dil kitâb ile olur bahr-ı 'ulûma gavnâs
Cevheriyyânı çeker tâ bün-i 'ummâna sade
Gazel 139/3 s. 266

Beyitlerde de insanın zahirî ilimlerle yetinmemesi gerektiğine, bâtinî ilimlerle, irfanla ilgili olmanın önemine dikkat çekilir:

İlm-i zâhirde cedel-kâr u galat-fehm olma
Ders-gâh-ı hikemin nüsha-i 'irfânına bak
Gazel 140/3 s. 266

Sahîfe-i dile bak fehm-i remz-i 'irfân et
Sevâd-naqş-ı sûtûr-ı kitâbı neylersin
Gazel 151/2 s. 272

Gösteriş düşkünü olmak:

Gösteriş düşkünlüğün felâketlere yol açacağı hususu yıldırımın, meydandakinin, görünenin (büyüklenenlerin, dik başlıların) üzerine düşeceği bilgisiyile örneklendirilir:

Ser-firâzâna olur meyl-i nüzûlî ra'dın
Gösteriş cilve-geh-i sâ'ika-i âfetdir
Gazel 54/2 s. 223

Balmumundan yapılan ve taklit niteliğindeki süs ağacından nasıl meyve elde edilemezse, gösteriş olarak yapılan işlerden de bir sonuç alınamayacaktır:

Nümâyîş-pîşe nev-devletde himmetden eser yokdur
Nazar kıl nahl-ı sûra mîve-i şîrîn-ter yokdur
Gazel 68/1 s. 230

Şöhretin zararları:

Şöhretin zararları, "şöhret afettir" sözünü hatırlatacak şekilde dile getirilir. Ay için afet olarak nitelendirilebilecek tutulmanın, ayın dolunay biçiminde iken yani şöhretinin zirvesinde iken meydana geldiği vurgulanır. Beyitte geçen kımıldanma, hareket; zevk, eğlence anlamlarındaki *cünbiş* kelimesinin, ay tutulduğunda insanların sokağa çıkıp hareketlenmesini ve davul çalmaları âdetini de hatırlattığı söylenebilir. İham yoluyla *bedr* ve *şöhret* kelimelerinin, otuz günlük zaman dilimini ve yeni ay anlamındaki *şehr*'i hatırlattığı da söylenebilir:

Bedr-i kâmilde olur cünbiş-i âsâr-ı hüsûf
Âfet-i fire-eser lâzıme-i şöhretdir

Gazel 54/3 s. 223

Kesretin vahdete mani olduğu gibi, şöhretin de halvet hazzını tatmaya engel teşkil ettiği de şöyle belirtilir:

Dârü'l-emân-ı vahdete kesret komaz seni
Beytül'ferâğ-ı halvete şöhret komaz seni

Gazel 254/1 s. 324

Minnet çekmek:

Halkın minnetini çekmek, gönlü viran eder. Bu sebeple, insana minnet çekmemek için, gerekirse mahrumluğa katlanmanın icap ettiği öğütlenir:

Harâb eyler beni ter-destî-i mi'mâr-ı minnet âh
Yıkıp vîrân eden gönlüm bu halkın imtinânıdır

Gazel 56/3 s. 224

Olmayam dersen eger reyyân-ı âb-ı imtinân
Delv-i maksûdu çeh-i bî-gâye-i hirmâna at

Gazel 27/3 s. 210

Cömertlikte bulunmak:

Cömert insanların eli, su yoluna; cimrilerin eli ise, vermeyen, tutup sıkıp alan konumundaki girdap halkasına benzetilir:

Eyle mecrâ-yı kerem destini mîzâb gibi
Yumma keff-i yedini halka-i girdâb gibi

Gazel 253/1 s. 323

İnsana kibirlenmenin ve alçaklığın yakışmadığı, gerçekte büyüklüğün cömertlikle, iyilikseverlikle olabileceği dikkatlere sunulur:

Tekebbür ile denâ'et yakışmaz insâna
Cihânda vaz'-ı kibârî semâhat etmektir

Gazel 78/3 s. 235

Kinden uzak durmak:

Dünyevî sebeplerle kin ve nefret duymanın yanlışlığı³ söz konusu edilirken, insana yakışanın sadece dostuna değil düşmanına bile yiğitçe davranmak olacağı üzerinde durulur:

³ Kin ile ilgili bir hadis şöyledir: Size de önceki milletlerin maruz kaldığı hastalıklar sirayet edecektir. Bunlar haset, düşmanlık ve kin. Bu (kin) dini kökünden kazıyıcı bir şeydir... (Ahmed bin Hanbel, 1992: 164,167).

Dünyâ için icrâ-yı garaz şânına düşmez
Ahbâba değil düşmenine eyle mürüvvet

Terkib-i Bend 23/59 s. 156

Dedikodu etmek:

Şair, dedikodu edenlerin insanları yolundan alıkoyacağını, amacına ulaştırmayacağını belirtir:

Vâsıl etmez güft ü gû gülzâr-ı kâma âdemi
Pây-ı ikdâma zebân-ı halk hâr-ı râhdır

Gazel 62/2 s. 227

Haşmet, düşmanın, kötü düşünenlerin uzakta değil de daima en yakınımızda olduğuna dikkat çeker:

Haşmet ahvâlîmi bilmez ne desin bigâne
Güft ü gû hakkımıza meclis-i ahbâbdandır

Gazel 49/5 s. 221

Başkasının ayıbı ile ilgilenmemek:

Başkalarının kusuru ile ilgilenilmemesi gerektiği, iyi ile kötünün ya da güzel ve çirkinin zaten kendiliğinden görüneceği anlayışı benimsenir:

Bakma ayb-ı âhere âyîne-i devrânda
Sûret-i nîk ü bedî nâ-çâr kendin gösterir

Gazel 86/5 s. 239

Aslında doğru yapılan iş, insanların eksiklerini tamamlamaktır; onların kusuruna bakmak, dostça bir davranış da değildir:

Tekmîl-i kusûr etmedir âyîn-i mahabbet
Noksâna nazar eyleyen ahbâb değildir

Gazel 88/2 s. 240

Başkasının ayıbı ile ilgilenmemek hususunda, bir beyitte de günümüzde söz konusu olan *hoşgörülü ol-* fiili *hoş geç-* biçiminde kullanılmıştır:

Bakma noksânına her şahsın efendim hoş geç
Kimi maşşûş-dimâğ u kimi pür-efkârdır

Kaside 13/21 s. 129

İnsanın başkalarına bakıp kendi kusurunu anlaması gerektiği üzerinde de durulur:

Bilir gayrin ‘ayârın kendide eksikliğin anlar
Eden der-pîş vakt-i çeşm-i insâfin terâzûsun
Gazel 195/3 s. 295

Beddua almaktan sakınmak:

İnsanların bedduasını, âhını almaktan sakınmak gerekir; zira bedduayla birlikte çıkan âh, şiddetli esen rûzgâr gibi insanın talih mumunu söndürür. Nice mamureler de bir ah kıvılcımıyla viraneye dönüşür:

Komaz pertev-fürûz-ı câhı âh-ı inkisâr âhir
Eder püf-kerde şem‘-i şu‘le-dârı rûzgâr âhir
Gazel 58/1 s. 225

Ey kavî-bünye-i ikbâl dilimden hazer et
Niçe ma‘mûreleri bir şerer-i âh yapar
Gazel 71/2 s. 232

Hatayı bilmenin olgunluk sayılması:

Hatayı anlamanın olgunluk olduğu “ ‘Ayn-ı kemâl imiş kişi bilmek hatâsını” mısraında olduğu üzere, darb-ı meseli andırır biçimde söylenir. Anlayışsız kimseler de kusurunu idrak edip ondan kurtulamayanlardır:

Bî-derk olan kusûrunu nâkıs kılar gider
‘Ayn-ı kemâl imiş kişi bilmek hatâsını
Gazel 257/4 s. 325

Başkalarının rahatını istemek:

Rahat bulmak, selamete ermek isteniyorsa, başkalarının da rahatını istemek, haksızlık etmemek gerekmektedir:

Âherin râhatını iste ki râhat bulasın
Vâdî-i gadre sülûk etme selâmet bulasın
Gazel 158/1 s. 275

Hırsın zararları:

Hırsla yola çıkanların sonunun hüsrana uğramak olduğu, hırs kaptanının mahrumluk denizinde boğulacağı, ümit gemisini fırtınalı havada yürütemeyeceği söylenir:

Fülk-i ümîdi kullanamaz rûzgârda
Gark-âb-ı bahr-ı haybet eder nâhudâ-yı hırs

Geşt ü güzârı vâdî-i hirmâna münhasır
Haşmet varır mı menzil-i maksûda pâ-yı hırs
Gazel 124/4, 5 s. 258

Eski dostlarla ilgilenmeyi sürdürmek:

Eski dostlar ile münasebetini devam ettirmenin insanlık gereği olduğu, âşıkane söylenmiş denilebilecek bir beyitte şöyle söz konusu edilir:

Hat-âver olsa da hüsne nazar resm-i mahabbetdir
Gözetmek eski yâr u hem-demin 'ayn-ı mürüvvetdir
Gazel 57/1 s. 225

Fazla uykunun zararları:

Gereğinden fazla uyumanın tembelliğe, gevşekliğe ve birtakım sıhî problemlere yol açtığına şöyle temas edilir:

Çekmez humâr-ı gussayı bî-dâr olan gönül
Hamyâze-i kesâlete gün hâbdır sebep
Gazel 20/4 s. 206

Kanaat sahibi olmak:

İstiğna sahibi olduğuna işaret eden şair, kendisine sermaye olarak kanaatin yettiğini ifade ederken "Kanaat tükenmez hazinedir" sözünü hatırlatmaktadır:

Harîdâr-ı kerem-bâzâr-ı istiğnâyım 'âlemde
Bana ser-mâye-i kenz-i gınâ nakd-i kanâ'atdır
Gazel 57/2 s. 225

Ayrıca Haşmet, bu hususta mal ve makam elde etmek için de hırslı olmamak gerektiğini, gerçekte bunlarla insanın yücelemeceğini vurgular:

Haşmetâ mâl u menâsıbdâ merâtib arama
Âdemiyetde çalış pây-e rif'at bulasın
Gazel 158/8 s. 275

Çocuklara mal bırakmak:

Haşmet, anne ve babaların, çocuklarına mal bırakmalarının onların talihsizliğine yol açacağını belirtirken karamsarlık içerisindedir. Kanaatimizde çocukların eğitiminin, manevî cephelerinin de göz ardı edilmemesi gerektiğini ima etmektedir:

Evlâdını sen mâla sipâriş mi edersin
Ebnâsına mîrâs-ı peder bâ'is-i neket
Terkib-i Bend 23/60 s. 156

Kumar oynamanın zararları:

Kumar sonucunda, insanın servetini, rahatını, iktidarını kaybedeceği tasavvufi mesaj ile birlikte verilir. Dünya ile ilişkisini gönülden silemeyen kimse oyun peşindedir ve bu oyunla da irfan sermayesini kaybetmeye mahkûmdur:

Alâyık-bâz eder sermâye-i irfânını ber-bâd
Kılar bergeşte-sâmân âdemi lu'b-ı kumâr âhir
Gazel 58/4 s. 225

Sadakatli olmak:

Sadakatle çalışanlar, bütün işlerini en güzel bir biçimde sonuçlandırırılar. İkinci mısradaki “ahsen-i vech”, “sûret-yâb” tamlamaları insanın yaratışındaki mükemmelliğin ifadesi olan “ahsen-i takvîm”⁴ de hatırlatmaktadır:

Eyleyen lübb-i sadâkatden hamîr-i verzişi
Ahsen-i vech üzre sûret-yâb eder herbir işi
Gazel 236/1 s. 315

Kendini beğenmek:

Haşmet, kendini beğenenlerin, kendilerini eksiksiz ve kusursuz olarak kabul ettiklerine temas eder. Âşık olmayan ağyarın bile sorulduğunda kendilerini âşık olarak göstereceklerini belirtir:

Hod-pesendân i'tirâf etmez kusûr-ı zâtına
Ehl-i ışık sorsalar ağyâr kendin gösterir
Gazel 86/7 s. 239

Kibirli kimseler, sarhoşluk içinde bulduklarından seslerini yükseltmektedirler. Onlar için bunun sonucu da sarhoşlar gibi tutuklanmaktır, bir bela ile karşılaşmaktır:

Düşer kayda bülend-âvâz-ı ser-mest-i gurûr âhîr
Sâdâ-yı hây u hûdandır giriftârî-i mestân-hâ
Gazel 10/3 s. 200

Haşmet'e göre, gurur, kibir gibi kötü huylarla insanların beddualarını alanların sağlam binaları bir gün harap olacaktır:

Verir “Bünyân-ı Mersûs”-ı gurûra rahne ey Haşmet
Kilîd-i âhî sanma fâtih-i bâb-ı hisâr olmaz
Gazel 111/7 s. 252

İyilik yapanların iyilik bulması:

Dertlere derman olan, iyilik yapan kişi güzellikle, iyilikle karşılık bulur düşüncesini değişik beyitlerde şöyle dile getirir:

Âherin râhatını iste ki râhat bulasın
Vâdî-i gadre sülûk etme selâmet bulasın
Ekdüğün biçmedesin resm ü reh-i hâk budur
Sen de mâ-dûnuna rahm eyle ki râhat bulasın
Gazel 158/1, 2 s. 275

Hakîmâne mizâc-ı nâsı eyler kendine dil-bend
Yapanlar şerbet-i dînâr-ı ihsân ile dârûsun
Gazel 195/5 s. 294

⁴ “Hiç kuşkusuz biz insanı en güzel yapıda yaratmışız.” Tin Suresi, 95/4.

Derde dermân olagör nabza göre şerbet ver
Tavr-ı üslûb-ı hakîm üzre halâvet bulasın

Gazel 158/4 s. 275

Namuslu olmak:

Namuslu olmak, iyi bir isim bırakmakla ilişkilendirilecek biçimde ele alınır:

Civân-merd âb-ı rûyî ırzını itmâm için saklar
Kişi bu gevher-i nâmûsu nigû-nâm için saklar

Gazel 82/1 s. 237

Hasedin zararları:

Haset edenin, başkasına değil de kendisine zararının dokunacağı şöyle işlenir:

Âheri sûhte-dil eyleyemez nâr-ı hased
Yanar ol âteş ile sîne-i bed-kâr-ı hased

Ey harîdâr-ı metâ'-ı revîş-i bed-hâhî
Dili hâkister eder germî-i bâzâr-ı hased

Gazel 46/1, 2 s. 219

Hasetçilerin bakışlarından sakınmak, uzak durmak için gösterişte bulunmamak gerekmektedir; zira haset insanı kabre, deveyi de çömleğe koyar:

Pek de cemmâze-keş-i bâr-ı nümâyîş olma
Seni kabre cemeli kıdre kor enzâr-ı hased

Haşmet'e göre hasetçiler, anne ve babalarının, en yakın akrabalarının dahi refahta olmasını istemeyecek yapıdadır:

Peder ü mâderinin dahi refâhın çekemez
Olmuş ednâ-yı zamânın dili enbâr-ı hased

Gazel 46/4 s. 219

Dolayısıyla haset edilen bir kimse, kaldırılamayacak yükün altına girmiş demektir:

Âdemin kaddini ham-geşte-i hırmân eder
Haşmetâ saht-girândır çekemem bâr-ı hased

Gazel 46/1-5 s. 219

Kimsesizleri ağlatmanın cezası:

Kimsesizlerin, gariplerin gözyaşları sellere ve taşkınlara yol açacak özellikte tasavvur olunur ve bu gözyaşlarından sakınmak için bu kişilere iyi davranmanın gerektiği hatırlatılır:

Ağlatma bî-kesânı seni etmesin harâb
Haşmet fenâya cûşîş-i seyl-âbdır sebeb

Gazel 20/5 s. 206

Teselli vermek:

İnsanlara teselli vermek üzere konuşanlar, feyiz ağzıyla inci saçarlar. Onlar, ümitsizlik denizinin dalgıcına kıymetli inciler ikram ederler:

Gavvâs-ı bahr-ı ye'se olur dürr-i şâh-vâr
Feyz-i dehenle nutk-ı dürer-bâr-ı tesliyet

Gazel 28/2 s. 210

Teselli bir nur gibidir ki gamın yakıcı ateşine hiç benzemez; yakmaz, aydınlatır:

Yakmaz derûnu âteş-i sûzân-ı gam gibi
Rûşen-dil eyler âdemi envâr-ı tesliyet

Gazel 28/5 s. 210

Sırrı herkese söylememeli; gönül ehli olan zatlara açmalıdır. İnsanın içini döktüğü cahil kimseler ise, onların tesellisi insanı ferahlatmaz, hatta rahatsız eder:

Aç râzını bir ehl-i dile yohsa Haşmetâ
Nâdân eder derûnı ziham-dâr-ı tesliyet

Gazel 28/6 s. 210

Dünya görüşü:

Haşmet, dünyaya değer vermez. Ona göre de dünya, *fenâ*, *enîn* (inleme)den ibarettir. Dünyada rahat edenler de kötülerdir, insanî bir hayat tarzını benimsemeyenlerdir.

Geçirdik çeşm-i 'ibretten ser-â-ser nüsha-i dehri
Fenâdan gayrı ma'nâ-yı diğêr var mı me'âlinde

Enîn ü nâliş eyler dürlü dürlü zehri nûş eyler
Olan bu 'âlemin zenbûr-veş mûmunda balında

Gazel 224/4-5 s. 309

Hep teberrâ üzredir 'âlemde erbâb-ı şürûr
Yâd olunsa ehl-i hayr eşrâr kendin gösterir

Gazel 86/3 s. 239

Sa'd-tâli' münhasırdır hep behâ'im-meşrebe
Baht-ı erbâb-ı dili zanneyleme firûzdu

Gazel 227/2, 4 s. 225

Dünyaya samimi olmayanlar hâkim olmuş, vefadan eser yok; yine de herkes içtenlikten söz etmektedir:

Sû-be-sû ravzatü'l-ahbâb-ı cihânı aradım
Bâğ-ı 'âlemde olur mîve değıl bâr-ı hulûs

Semt-i gülzâr-ı vefâdan güzerânı yoğ iken
Kimi söyletsem olur bülbül-i gülzâr-ı hulûs

Gazel 126/2 s. 259

Dünyada, insanın arzusuna ulaşması mümkün değildir. Zaten bu dünya kirden ve pastan ibarettir; ona temiz yaratılıştaki kimseler de meyletmezler:

Budur me'âl-i perverişi bâğ-ı 'âlemin
Nahl-i emelde bâr-ı merâm olmadan çürür
Gazel 51/2, s. 222

Tıynet-i pâkîze etmez çirk-i dünyâyı kabul
Eyleyen tathîr-i dâmen dest-i istikrâhdır
Gazel 62/4 s. 227

Kâinatın yaratılışı:

Allah, kâinatı yoktan yaratmıştır ve bu yaratılıştan sonra da kâinattaki olup bitenlerden haberdardır; daima yaratmaktadır. Aşağıdaki beyitte “Göklerde ve yerde bulunanlar ondan isterler. O her gün yeni bir iştedir”⁵ mealindeki ayete telmih vardır, denilebilir:

'Âlemi ketm-i 'ademden yaradan
Kendi hîç hâric olur mu aradan
Gazel 182/1 s. 288

Kâinata, zıt unsurlar zillet ve rifatta olduğu üzere bir birini takip etmektedir:

Şebnem gibi fütâdelerin çerh olur yeri
Bu 'arsa-gehde zillet ü rif'at halef selef
Gazel 138/2 s. 265

Kâinata yaratılışı itibariyle ibret gözüyle bakılması gerekir; onun devranından ders çıkarılması icap eder:

Bu temâşâ-geh-i 'âlemde 'acâ'ib görünür
Aç gözün dîde-i 'ibret ile seyrânına bak
Gazel 140/4 s. 266

Suver-i pür-'iber-i 'âlemi seyr ise murâd
Feleğin nev-be-nev âyîne-i devrânına bak
Gazel 140/2 s. 266

⁵ Rahmân Sûresi, 55/29. Bu ayet hakkında şu açıklamalarda bulunulmuştur: “Allah her an öldürmek, diriltmek, yüceltmek, hakir kılmak,, zengin veya yoksul yapmak, isteyene vermek gibi değişen ihtiyaçlara göre değişik tasarruftadır” (Döndüren, 2003: II/850).

SONUÇ

Buraya kadar üzerinde durulan hususlar şöyle değerlendirilebilir:

Haşmet Dîvânı'nda hikemî tarza örnek olabilecek pek çok mısra, beyit, bend ve şiire rastlanmaktadır.

Divan'da hikemî unsurlar olarak dünya görüşü, kâinatın yaratılışı; Allah, ruh ve benzeri konuları inceleyen metafizik ile ilgili hususlar bulunmakla birlikte ağırlığı çoğunlukla kaynağı dinî olan ahlakî muhteva ve nasihat teşkil etmektedir.

Bu hikemî hususlarda, toplumun değer yargıları da söz konusu edilmektedir.

Âşikane söylenmiş denilebilecek beyitlerde de hikemî muhtevayı görmek mümkündür.

Anlatım genel itibariyle kısa özlü sayılabilecek niteliktedir. Yer yer atasözlerine, deyimlere, halk söyleyişlerine rastlanır. Bununla birlikte, Haşmet'in hikemî örneklerde dili, çoğunlukla kolayca anlaşılabilir. Örneklendirmeye dayalı birçok beyitle de karşılaşılır.

Bazı nasihatler, tespitler, düşünceler de tasavvufî mesajlarla birlikte verilmektedir.

Haşmet'in dünyaya bakışı, genel itibariyle karamsar veya olumsuzdur.

Haşmet Dîvânı, hikemî tarzın örneklerinin bulunduğu bir eser olarak da değerlendirilebilir.

KAYNAKÇA

Ahmed bin Hanbel, (1992), *Müsned*, C.I, İstanbul: Çağrı Yayınları.

ARSLAN, Mehmet - AKSOYAK, İ. Hakkı, (1994), *Haşmet Külliyyâtı: Divân, Senedü's-Şu'arâ, Vilâdet-nâme (Sûr-nâme), İntisâbü'l-Mülûk (Hâb-nâme)*, Sivas: Dilek Matbaası.

DÖNDÜREN, Hamdi, (2003), *İnsanlığa Son Çağrı Kur'an-ı Kerim (Yüce Meâlî ve Açıklaması)*, C.II, Ankara: İmaj.

KARA, Mustafa, (1998), "Hikmet-Tasavvuf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.XVII, s. 518-519.

KUTLUER, İlhan, (1998), "Hikmet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.XVII, s. 503-511.

MENGİ, Mine, (1991), *Divan Şiirinde Hikemî Tarzın Büyük Temsilcisi Nâbî*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.

MENGİ, Mine, (2004), *Eski Türk Edebiyatı Tarihi Edebiyat Tarihi-Metinler*, Ankara: Akçağ Yayınları.

ÖZERVARLI, M. Sait, (1998), "Hikmet-Kelam", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.XVII, s. 511-514.